De blinde glimlacht zijn glimlach. Over *De ravijnenvuller* van Guido Van Heulendonk

Liesbeth D'Hoker

'De wereld is naar de kloten.' Dat vindt Eduard Bottelaer, protagonist van Guido Van Heulendonks jongste roman *De ravijnenvuller,* en wie zal hem tegenspreken? Oorlog, klimaatcatastrofe, maatschappelijke polarisering: overal duiken breuklijnen op, de wereld lijkt steeds verder uit elkaar te vallen door krachten die op elkaar inbeuken en ergens daartussen: de mens. Tegen die achtergrond besluit Eduard Bottelaer dat hij nog één kloof wil dichten voor zijn tijd erop zit.

Het klinkt als een grootse onderneming, maar bij Van Heulendonk gaat het niet om heldendom. De afgrond die Bottelaer wil overbruggen blijkt verrassend bescheiden. Jaren geleden heeft hij tijdens een familiefeest de kinderwens van zijn tante Mimi op een beschamende manier becommentarieerd vanuit een totaal misplaatst superioriteitsgevoel met verwijzingen naar het *Rapport van Rome* en de dreigende overbevolking van de planeet. Nu Mimi de tachtig voorbij is, wil hij deze misstap alsnog rechtzetten. Hij zal haar laatste gebed tot Maria naar Lourdes brengen bij wijze van persoonlijke Wiedergutmachung, al speelt er ook een minder verheven motief mee: Mimi bezit vastgoed aan zee.

Zo begint een roman over schuld en boetedoening, toeval en lotsbestemming, over de hachelijke onderneming om betekenis aan het bestaan toe te kennen. Want Bottelaer is bovenal een personage onderweg dat, soms tegen beter weten in, blijft proberen iets van zijn leven te maken. Hij hoopt 'schoonheid met zich mee in het donker' te mogen voeren wanneer hij het tijdelijke met het eeuwige ruilt. Dat hij daarbij niet gespeend is van opportunisme, blinde vlekken en enige zelfoverschatting, maakt hem alleen maar menselijker. Bij Van Heulendonk bestaat levenskunst immers zelden uit triomferen.

De Bottelaer in elk van ons

Eduard Bottelaer maakt in *De ravijnenvuller* voor de derde keer zijn opwachting in het oeuvre van Van Heulendonk. Hij vertoont verwantschap met de Bottelaers uit *Hoogtevrees* (1985) en *Paarden zijn ook varkens* (1995), maar de drie zijn niet zonder meer inwisselbaar. Wat hen verbindt, is een grondhouding: die van de dromer die in se bovenmatig gemiddeld is. Bottelaer is de man van het 'net niet'. Zijn aspiraties zijn niet de minste, ooit wilde hij uitblinken, iets betekenen, bewonderd worden, maar ambitie en werkelijkheid blijken slecht op elkaar afgestemd.

Van Heulendonk vat die tragiek in *De ravijnenvuller* treffend samen in het beeld van grijpertjes op een kermis. Ze dalen neer in een overvloed aan snoepgoed en stijgen, ondanks een zorgvuldige, bijna goniometrische planning, weer op, nadat ze naast de begeerde chocoladereep hebben gegrepen, met slechts twee armzalige suikerbolletjes in hun klauwen. In deze sprekende beschrijving schuilt een hele levensbeschouwing, bovendien toont ze iets van de ernst en ironie die deze roman integraal doordesemt. *De ravijnenvuller* is een boek over schuldinlossing, gemis en sterfelijkheid, maar evengoed een existentiële komedie met Bottelaer als *everyman*. In een wereld die weerbarstig blijft, loopt de mens zichzelf blijvend in de weg, dat maakt van Bottelaer een universeel en sympathiek karakter.

Van Heulendonk, inmiddels zelf ook in de herfst van zijn leven, speelt een geraffineerd spel met zijn eigen literaire voorgeschiedenis. De openingszin, 'En nu effe kampjes aan, dacht Eduard Bottelaer', roept onmiddellijk herinneringen op aan *Paarden zijn ook varkens*, dat begon met: 'Tja, zo kan het natuurlijk ook, dacht Eduard Bottelaer.' De openingspagina's zitten vol subtiele echo's van *Paarden zijn ook varkens*, gedachten resoneren er met eerdere gedachten. Waar de toen veertigjarige Bottelaer in *Paarden zijn ook varkens* iemand was die weinig meer van het leven verwachtte tot zich een aanzet tot een romance aandiende, maakt de Bottelaer in *De ravijnenvuller* zich klaar voor het laatste bedrijf. Er staat wederom iets op het spel, al is de vraag niet meer of hij alsnog boven zichzelf zal uitstijgen, maar veleer hoe hij met zijn onvolkomenheden om zal gaan.

De uitstervende soort

Bottelaer mag dan wel single en kinderloos door het leven gaan, hij staat er niet alleen voor. Rondom hem verzamelt Van Heulendonk heerlijke nevenfiguren, onder wie buurman Ganzenveer en tante Mimi. Ganzenveer is een ex-leraar die zijn roeping

tot in het graf lijkt te willen voortzetten én vertegenwoordiger van een uitstervend ras: de boekenmens, Homo liber. Zijn huis staat tjokvol boeken, want boeken wegdoen vindt hij ongeveer even erg als abortus. Het is een karakterisering die meteen Van Heulendonks humor toont; in een bijgedachte noteert hij droogweg een potsierlijke, groteske vergelijking.

Wat Ganzenveer met Bottelaer deelt, is een groeiend onbegrip voor de omringende wereld. Ze behoren tot een uitstervende soort; mensen voor wie kennis, nuance en taal geen versiering zijn maar voorwaarden om de werkelijkheid te begrijpen. Wanneer ze vernemen dat quizkandidaten op televisie denken dat Spinoza een kok was, is hun verbijstering totaal.

Ook Bottelaers weemoed over het verdwijnen van de aanvoegende wijs bij werkwoorden als ‘houde’, ‘steune’ en ‘make’ groeit uit tot een bredere klacht over het verlies aan verfijning.

> De huidige wereld, waarin elke zin voor suggestie en nuance, voor het fijnere denkwerk en de precieze expressie daarvan, moest wijken voor het gekakel van slogans, reclame, de dreun van pitch en soundbite, de uitkleding tot valse eenvoud van alles wat meerduidigheid inhield.

Het is een verzuchting die gemakkelijk als cultuurpessimisme kan worden afgedaan, ware het niet dat Van Heulendonk in zijn schrijven zelf voortdurend demonstreert wat er op het spel staat. Zijn roman is niet minder dan een ode aan en een toonbeeld van talige precisie en associatieve rijkdom. Hierin liggen de onderscheidende elementen in Van Heulendonks schrijverschap: zijn mate van taalspel en taalplezier, de enorme belezenheid die hij steeds weet te drenken in lichtheid en humor. Van Heulendonks keuze om over serieuze zaken niet al te zwaarwichtig te zijn is niet minder dan een geschenk voor de lezer.

Licht is hier nooit inwisselbaar met oppervlakkig, en ook Bottelaer is geen dun, karikaturaal personage. Zijn houding blijkt niet onverdacht, zijn misprijzen voor culturele verschraling gaat wel degelijk gepaard met een gevoel van superioriteit en blinde vlekken. Hij is geneigd anderen op hun tekortkomingen vast te pinnen en vliegt zelf behoorlijk uit de bocht wanneer hij in een jonge zorgverlener een high-end escort vermoedt. De karaktertekening van een figuur als Bottelaer bewijst hoe Van

Heulendonk te zeer romancier is om zijn personages tot spreekbuizen van cultuurkritiek te reduceren.

Humor als levenskunst

‘Laat de oude rimpels komen met gelach en scherts’, schrijft Shakespeare en Van Heulendonk brengt dit met verve in de praktijk. Zijn humor is zowel talig als vervat in de manier waarop zijn personages de wereld tegemoet treden en lijkt hierin sterk verwant aan de Britse traditie van de droogkomische observatie. ‘Ravijnen vullen valt niet mee’, de laconieke vaststelling krijgt door de alliteratie een bijna achteloos ritme, de onderkoelde mededeling erkent en relativeert de ernst van de onderneming tegelijk.

Van Heulendonk toont zich een meester in zijn vak. Al is zijn humor ook meer dan het resultaat van stilistische bravoure. Ze vormt het antwoord op een romantisch verlangen dat telkens weer op de werkelijkheid stukloopt. Van Heulendonk zegt in een interview met Jozefien Van Beek voor *De Standaard* naar aanleiding van het gelauwerde *De kroon met twee pieken* dat humor voortkomt uit de ontgoocheling van de romanticus: het ideaal blijft bestaan, maar de verwezenlijking ervan ligt buiten bereik. ‘Een romanticus (…) is dus gedoemd om met zijn kop tegen de muur te lopen omdat het darwinistische universum nu eenmaal niet zo in elkaar zit.’ Wat rest, is een spottende, licht cynische houding die beschermt en verhindert dat teleurstelling omslaat in verbittering. Gelach en scherts zijn in die zin geen ontsnapping uit de werkelijkheid, maar een manier om er met alle tekortkomingen in te blijven staan.

Vulsel en verstrengelingen

Van Heulendonk behoort tot die schrijvers die zichtbaar plezier beleven aan woorden, niet als versiering, maar als scheppend materiaal. Zijn zinnen denken mee, associëren mee, dwalen af en vinden onderweg nieuwe betekenissen. Een veelzeggende passage beschrijft het moment waarop de jonge Bottelaer hoort dat zijn vader getroffen wordt door een gescheurde ader: ‘Bottelaer was tien, toen diep in zijn vader een ader brak.’ Het ritme, de klankverwantschap tussen ‘vader’ en ‘ader’, de interne echo's van de zin: alles werkt samen om de betekenis zijn emotionele lading te geven. Vanuit dat ene woord ontspint zich vervolgens een associatieve reeks. ‘Aorta’ roept voor de jonge Bottelaer auditief een verband met slangen op: cobra, boa, anaconda. De verbeelding neemt over; een bloedvat wordt een dreigend dier.

Dit procedé beheerst de hele roman. Woorden lokken andere woorden uit. Gedachten rijgen zich aaneen volgens een logica die tegelijk willekeurig en onontkoombaar aanvoelt. Van ravijnen naar kloven, van kloven naar hoeven, van hoeven naar de duivel, van de duivel naar de zwijnen van Galilea.

De lezer wordt meegesleurd in kettingreacties van betekenis. Wat ontstaat is een wereld waarin alles met alles verbonden lijkt. De verbanden in het hoofd van Bottelaer blijven aangroeien, ongeacht de omstandigheden, ongeacht zijn voornemen om 'vastberaden als een dar' dit keer zonder boeken op reis te gaan. Ook zonder hun fysieke aanwezigheid bepalen ze Bottelaers innerlijke landschap in hoge mate. Dat maakt *De ravijnenvuller* misschien wel meer een roman over hoe het bewustzijn werkt dan over een man op pelgrimagie.

Het woord wordt spelenderwijs vlees. Van Heulendonk schrijft met een vrije, vrolijke, bijna dartele virtuositeit. Zijn zinnen willen niet alleen iets meedelen, maar ook spelen. De wereld bestaat hier niet alleen uit gebeurtenissen en personages, maar minstens evenzeer uit referenties die elkaar aantrekken en met elkaar verstrengeld raken.

Een vrouw die Bottelaer 'domweg trappend op de Drongensesteenweg' bijna aanrijdt, wordt een 'would-bewalkure ooit bereden door een hellehond'. J.C. Bloem, Wagner en de oude Grieken resoneren in één beeld, alsof de literatuurgeschiedenis zich ongevraagd aan een toevallige passant heeft opgedrongen. De verwijzingen zijn als zoemende wespen: ze duiken op, cirkelen rond en laten zich niet tot zwijgen brengen. En ze gonzen niet alleen in Bottelaers hoofd, maar ook in dat van de lezer.

Zingeving

Bottelaers hoofd zit vol lectuur. Verwijzingen naar McCarthy, Wittgenstein, Camus, Babi Jar, Hadewijch en talloze anderen duiken voortdurend op. Die intertekstuele bedrijvigheid heeft iets aanstekelijks en pakt in een roman over sterfelijkheid vitaal uit. Boeken bepalen Bottelaer, ze bieden troost, zaaien verwarring en produceren illusies. De literatuur wijst wegen aan, zeker, maar maakt hem niet noodzakelijk wijzer.

> Ze hadden antwoorden geleverd en richtingen aangewezen die hij vervolgens was ingeslagen, als een rat in Hamelen, allerlei troubadours achterna die vaak ook maar wat uit hun nek pijpten.

Een bijzonder geslaagd en hieraan verwant motief is dat van de bibliomantie: het gebruik om een boek – oorspronkelijk de *Ilias* of de *Odyssee* van Homerus - willekeurig open te slaan en in de gevonden passage een antwoord op existentiële vragen te zoeken. Bottelaer beweert er het zijne van te denken maar past het procedé wel degelijk meermaals toe. Baat het niet, dan …

Dit spanningsveld tussen toeval en lotsbestemming neemt in de loop van het verhaal steeds meer ruimte in. Is een ontmoeting toevallig? Is een droom een voorspelling? Is een vondst een teken? In het laatste kwart van de roman heeft Bottelaer de nationale wegen reeds verruild voor D-wegen en last hij langere stops in, hij verzandt er meer in contemplatie. Van Heulendonk neemt hier tijd om de existentiële dimensie van Bottelaers onderneming uit te diepen, hij haakt aan bij het denken van Camus en Wittgenstein, maar dat kan niet verhinderen dat de roman op dit punt toch een beetje inzakt.

In de slotfase staat de aandacht weer op scherp, de spanning tussen het aardse en het metafysische krijgt hier zijn volle beslag met de mysterieuze vrouw die Bottelaer verschillende keren langs de kant van de weg meent te zien. Is zij een verschijning, een boodschapper, een figuur die uit zijn lectuur is losgekomen? Haar kleding doet hem denken aan de middeleeuwse gewaden waarin hij zich zuster Mechtildis voorstelt. Ze lijkt daarmee een verbinding te vormen tussen zijn concrete reis en de religieuze dimensie van zijn tocht. Wat betekent het dat deze vrouw verschijnt, verdwijnt en na elke heuvel opnieuw opduikt?

Haar verschijning verbeeldt de spanning tussen wat er is en wat wij erin lezen, en speelt met ons verlangen naar verbinding met wat ons overstijgt, naar houvast. Het beeld resoneert ook betekenisvol met de passage over de blinde langs de weg uit *outer dark* van Cormac McCarthy, ‘die met zijn stok door de schemering tikte’, zijn hoofd wendt en zijn blinde glimlach glimlachte. Op dit punt had Van Heulendonk mij weer helemaal in zijn greep, jammer dat hij deze metafysische dimensie maar terloops aanraakt.

Bottelaer lijkt lang te kunnen leven met de gedachte dat hij weinig heeft nagelaten. Hij is nu eenmaal een man van het net niet, iemand bij wie ook het vaderschap nooit werkelijkheid is geworden, geen ‘zegening, vermenigvuldiging’. Het enige waaraan hij heeft bijgedragen is ‘de extinctie der Bottelaers, veroorzaakt door tante Mimi’s falende eierstokken en zijn falende kinderwens’.

Die afwezigheid begint zich in de slotfase van zijn leven nadrukkelijker te manifesteren: ‘Kinderen, dacht Bottelaer, altijd weer die kinderen.’ De band tussen Ganzenveer en diens kleinzoon Lou maakt hem ietwat afgunstig en gevoelig voor een vorm van verbondenheid die hij zelf niet kent. Hetzelfde gebeurt wanneer hij onderweg de lifters John en Irene ontmoet, een vader en dochter die een vluchtroute uit het verleden reconstrueren aan de hand van het dagboek van haar overgrootvader.

> (…) de nabijheid van deze in rouw gerijpte weduwnaar-dochtersymbiose was hem dierbaar geworden. Hij voelde zich onderdeel van hun verhaal. Belachelijk, maar evengoed een feit: de twee vulden hem met …warmte.

Opnieuw is het de verbeeldingskracht die hem te hulp schiet, het zijn de verhalen die het verschil maken. Met *De ravijnenvuller* schreef Guido Van Heulendonk een warm en geestig boek, een heerlijke ode aan de literatuur. De wereld mag dan naar de kloten zijn, zolang de woorden zoemen, is niet alles verloren.

Bibliografie

Guido Van Heulendonk, *De ravijnenvuller*. De Arbeiderspers, Amsterdam, 2026.